

ZO SÚČASNÉHO VÝSKUMU ZNAKOV ETNICKEJ IDENTIFIKÁCIE OBYVATEĽOV SLOVENSKEJ OBCE SANTOV (PILISSZÁNTÓ) V MAĎARSKU

ANDREA ONDERČANINOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Cieľom príspevku je zhodnotenie materiálu získaného z krátkodobého výskumu znakov etnickej identifikácie a povedomia etnickej príslušnosti¹ u obyvateľov obce Santov (Pilisszántó) – príslušníkov etnického spoločenstva žijúcich odtrhnuté od materského národa v slovenskej enkláve v severozápadnom Maďarsku.²

Ťažisko výskumu bolo zamerané na prejavy ľudovej kultúry – a to i minulé i súčasné – v hmotnej a duchovnej kultúre, ako i na ďalšie pramenné činitele, jazyk, endogamia, prezývky obcí, ktoré môžu byť znakmi etnickej identifikácie a zároveň pôsobia pri utváraní etnického povedomia. Ako uchovávateľa a odovzdávateľa etnokultúrnych tradícií, a tiež stabilizátora etnického povedomia sme sledovali význam rodiny a príbuzenstva.³

Pri zostavovaní dotazníka sme otázky zamerané na sledovanie spomenutých javov rozdelili do štyroch základných okruhov, ktoré sú zároveň i štyrmi kapitolami nášho príspevku.

- I. Prejavy etnického povedomia v jazyku;
- II. Etnocentrizmus a znaky etnickej identifikácie;
- III. Vplyv masmédií na etnické povedomie;
- IV. Etnické povedomie.⁴

Etnické povedomie je istý stupeň uvedomenia si rozumového i citového vzťahu k etniku. Činitele, prostredníctvom ktorých sa človek môže etnicky uvedomiť, i znaky, prostredníctvom ktorých sa môže etnicky identifikovať, sú podmienené radom vonkajších i vnútorných činiteľov, a tak ich dynamika, ako i dynamika samotného etnického povedomia sa odlišuje u jednotlivca, skupiny

v každom historickom čase, hospodársko-sociálnych podmienkach a etnokultúrnej situácii.⁵

V teréne sme použili dotazníkovú metódu⁶ u reprezentačnej vzorky informátorov, ktorých sme rozdelili do troch vekových skupín: 1. narodení v rokoch 1900–1915; 2. narodení v r. 1916–1930; 3. narodení v rokoch 1931–1945.⁷ Prvá a druhá veková skupina sa svojimi výpoveďami i hodnoteniami kultúrnych javov v zásade neodlišuje (predovšetkým v retrospektívnych výpoveďach, reagujúcich na obdobie ich mladosti spadajúce do času medzi dvoma vojnami a tesne po 2. vojne). Preto získané informácie od nich zhodnocujeme v jednej spoločnej skupine. Prevalu informátorov z prvej a druhej skupiny tvoria dôchodcovia. Tí, čo pracujú, majú základné alebo stredoškolské vzdelanie.

Prv ako sa dostaneme k jadrú príspevku, považujeme za potrebné stručne charakterizovať prostredie skúmanej lokality.

Obec Santov je jednou z obcí v Pilíšskych vrchoch, ktorá patrí do slovenskej enklávy v Maďarsku. V nej sa vďaka etnickej homogénosti až takmer do 60. rokov 20. storočia zachoval pomerne celistvý komplex prvkov slovenskej tradičnej kultúry. Obec Santov leží asi 30 km od Budapešti. Príchod Slovákov sa do tejto oblasti predpokladá v prvej polovici 18. storočia, keď sa v cirkevnej kronike uvádza, že v Santove pôvodné obyvateľstvo tvorilo 98 % Slovákov. Samotní obyvatelia presnú znalosť o svojom pôvode (o konkrétnom mieste – obci, z ktorej pochádzajú ich predkovia) nemajú. Obyvateľstvo rozpráva západoslovenským nárečím a je katolíckeho vierovyznania.^{7a}

V minulosti jeho hlavným zamestnaním bolo pálenie vápna, práca v okolitých lesoch, drevorubačstvo a následne furmanstvo, menej už poľnohospodárstvo a vinohradníctvo. V medzivojnovom období muži z obce chodili pracovať do plynovej fabriky (gáz gyár) neďaleko Budapešti a veľa santovských dievčat slúžilo v maďarských rodinách v hlavnom meste. U týchto ľudí možno predpokladať prvé inokultúrne nánosy, a tým narušenie pôvodného etnokultúrneho profilu obce. Ďalšími faktormi spôsobujúcimi narušenie stability jednotného etnického spoločenstva bola silná maďarizácia v podobe školskej výuky maďarského jazyka.⁸ Prispela k postupujúcej jazykovej asimilácii a k dnešnému bilingvizmu u staršej a strednej generácie. Ďalej to boli migračné vlny, na jednej strane odchod obyvateľov Santova v rámci repatriácie na Slovensko a na strane druhej príchod maďarského obyvateľstva do obce – tzv. „sabojič Maďari“^{8a} po druhej svetovej vojne. Ďalším činiteľom prispievajúcim k etnicko-kultúrnym zmenám bola industrializácia a v jej rámci po 2. svetovej vojne prudká zmena tradičného spôsobu zamestnania, odchody do škôl a za prácou do blízkeho okolia a Budapešti. Tým bola utvorená možnosť uzatvárania etnicky krížených manželstiev. Istým výrazom prispôsobovania sa maďarskému okoliu bolo i nútené pomaďarčovanie mien (priezvisk) v medzivojnovom období.⁹

Pri charakteristike Santova nie je možné vynechať jeho vzťahy s okolitými obcami, ku ktorým dochádzalo prostredníctvom trhov, procesií, púť alebo zábav. Týmto vzájomnými kontaktmi, trvajúcimi a opakujúcimi sa po niekoľko desaťročí, vytvoril sa stabilný okruh obcí, ktoré voči sebe podľa blízkosti kultúry či vzájomnej vzdialenosti mali buď priateľský, ale i nepriateľský alebo neutrálny vzťah, v našom prípade umocnený i etnickým charakterom: vzťah Santova (Pilisszántó-slovenskej obce) a Verešváru (Pilisvörösváru-nemeckej „švábskej“ obce), či vzťah Santova k ostatným slovenským obciam v Pilíškych vrchoch, predovšetkým k Mlynkom (Pilisszentkerest), ku Kestúcu (Kestölcz), Čívu (Piliscsév), Čabe (Piliscsaba). Charakteristickou súčasťou týchto vzťahov bola sociálna a kultúrna identifikácia a suicentrizmus, prejavujúci sa vo vzťahu ku kroju, piesňovej kultúre, k jazyku a pod.¹⁰

1. Prejavy etnického povedomia v jazyku

Jedným zo základných znakov etnicity, prostriedkom komunikácie a sprostredkovateľom etnicko-kultúrnych hodnôt v každom spoločenstve je jazyk. Pri našom výskume sme sa pokúsili zistiť,

aká je situácia v jeho používaní v rodine a lokálnom spoločenstve u spomínaných vekových skupín a ako sa podieľa na formovaní etnického vedomia. Pre vekovú skupinu 1 a 2 jediným komunikačným jazykom v detstve v rodine bola slovenčina. Rodičia informátorov „uhersky“ (t. j. maďarsky) už síce vedeli, ale hovorili tak iba zriedka. V uzavretom, etnicky homogénnom prostredí totiž nebolo dostatok príležitostí na jeho používanie a prarodičia tento jazyk v prevažnej väčšine vôbec neovládali. K prvým významnejším kontaktom informátorov týchto vekových skupín s maďarským jazykom došlo spravidla už v škole. Tá významným dielom prispela k postupnej jazykovej asimilácii nielen tým, že slovenský jazyk sa nevyučoval, ale jeho používanie bolo v medzivojnovom období sankcionované. „Ket som išla do prvej trídny, rozumela som, čo sa ma po maďarsky pýtajú, ale som to nevedela po maďarsky povedať a vtedy ma učiteľka vybila, že som to nevedela po maďarsky povedať. Šak ani jedna sme nevedeli“ (Ž., 1908). „Doma len slovensky sme sa radili, v škole len maďarsky, tam aj ket sme na dvor vyšli na odpočinok, sme len uhersky vyprávali, lebo nám bránili slovensky“ (Ž., 1904. V texte používame skratku „Ž.“ označujúcu pohlavie informátora – ženu a skratku „M.“ označujúcu pohlavie informátora – muža; za oboma skratkami je vždy uvedený rok ich narodenia). Veľa informátorov konštatuje, že až do 2. svetovej vojny bol Santov čisto slovenská obec, jediným komunikačným jazykom v rodinách i v širšom lokálnom spoločenstve bola slovenčina. Výnimku tvorili etnicky zmiešané manželstvá, kde používanie slovenského jazyka vystriedala maďarčina v prípadoch prítomnosti manželských partnerov inej etnickej príslušnosti (Maďari, „Švábi“ zo susednej obce Verešvár). Boli to však výnimočné prípady (išlo zväčša o santovské dievčatá slúžiace v Budapešti, kde si našli manželského partnera – tiež sluhu – z maďarskej obce), pretože lokálna, a tým i etnická endogamia bola prísne zachovávaná takmer do 60. rokov 20. storočia.

Vysokým prejavom zmyslu pre etiku v komunikácii bolo nepoužívať slovenský jazyk v prítomnosti osôb nehovoriacich týmto jazykom. „Moji rodičia vedeli maďarsky, ale nepoužívali ju, len keď niekto od Budapešti prišiel a že nevedel inak“ (Ž., 1923). „Maďarsky hovoríme, len keď sme s deťmi – nevestami, zaťmi a vnukmi v kope, lebo oni šeci nevedia slovensky, ale keď s deťmi zostaneme sami, tak slovensky sa radíme“ (M, Ž., 1921, 1927). S manželským partnerom (pokiaľ nebol inej etnickej príslušnosti) všetci informátori

Santovské dievčatá okolo r. 1918. Dobová fotografia, z výskumu A. Onderčaninovej 1990. Repro H. Bakaljarová

hovorili a hovoria v rodinnom kruhu po slovensky. V súčasnosti sa rodičia zo spomínaných vekových skupín (hoci ich deti v lokálnom spoločenstve i zamestnaní hovoria po maďarsky) doma s deťmi rozprávajú po slovensky. Pri sledovaní komunikačnej situácie medzi vnukmi a starými rodičmi sa potvrdzuje, že na uchovávanie a odovzdávanie jazyka vplyva rodina veľmi výrazne. Pri spoložití troch generácií dnes starí rodičia (na rozdiel od rodičov) hovoria s vnukmi od malička po slovensky, títo však spravidla už po nástupe do školy prestávajú slovenčinu používať. Nastáva situácia, keď vnuci rozumejú slovensky všetko, ale rozprávajú veľmi ťažko a neradi. Po opustení základnej školy nepocitujú potrebu hovoriť po slovensky vôbec. Preto i starým rodičom na ich dotazy odpovedajú radšej v maďarčine. „S vnučkou Monikou rozprávame aj tak, aj tak. Ona s druhými starými rodičmi hovorí uhersky, lebo oni sú Švábi. Pokiaľ nešla do ovody (škôlky-A.O.) ja som bola s ňou doma a len slovensky sme hovorili, potom, keď došla do ovody, hneď prestala hovoriť“ (Ž, 1928). V širšom lokálnom spoločenstve (susedia, stretnutia na ulici, v obchode, krčme) medzi príslušníkmi dotazovaných skupín ako komunikačný prostriedok prevláda slovenčina. Maďarčina sa používa iba pri styku s mladšími, na úradoch v obci a mimo nej.

Veľmi silný vzťah tejto vekovej skupiny k slovenskému jazyku dokazuje fakt, že všetci dotazovaní sa zúčastňujú bohoslužieb v slovenskom jazyku. K takémuto stavu prispela i náboženská literatúra – slovenské modlitebné knižky (rozširované zo Slovenska medzi obyvateľov slovensky hovoriacich obcí v medzivojnovom období), ktoré obyvatelia Santova dodnes používajú.

Vo všeobecnosti obľuba slovenčiny a jej používanie prevažuje nad maďarským jazykom. Z výpovedí informátorov je zrejmé, že jej používanie je pre nich prirodzenejšie, ľahšie, pretože sú v nej vychovaní. Keď sa majú rozhodnúť, ktorý jazyk by volili v bežnej komunikácii, je ním rozhodne slovenčina. Výhody výuky a znalosti slovenského jazyka vidia predovšetkým v jeho dorozumievacej funkcii i s príslušníkmi iných slovanských národov. K slovenskému jazyku ako k rodnému majú opytovaní emociálny vzťah, čo najčastejšie vyjadrujú slovami: „Myslím, že nevyondá už tú reč slovenskú zato. Mne ide lepší slovensky, aj na omšu slovenskú chodím. Neopustím už slovenčinu, bola som tak vychovaná, aj rodičia, aj starí rodičia len slovensky. Ja to nemôžem zabudnúť“ (Ž, 1921).

V 3. vekovej skupine (1931–1945) informátori

v detstve s rodičmi hovorili po slovensky, a preto prirodzene slovenčinu považujú za rodný jazyk. Iba v prípadoch, keď jeden z rodičov bol inej etnickej príslušnosti, používala sa maďarčina.

Väčšina príslušníkov tejto vekovej skupiny prišla do školy ešte bez znalosti maďarského jazyka, ale osvojila si ho ľahšie ako dve predchádzajúce skupiny. Bola donútená používať maďarský jazyk oveľa viac i v zamestnaní, tým že odchádzala a odchádza za prácou do blízkej Budapešti. Ďalšou príčinou bolo narušenie pôvodne etnicky homogénneho prostredia obce príchodom obyvateľstva maďarskej národnosti – tzv. sabojčí Maďari – ktorí si v obci vytvorili vlastnú kolóniu. Tým častejšie vznikali etnicky krížené manželstvá, v ktorých dominantnú komunikačnú funkciu prebral dovtedy nepoužívaný, hoci latentne osvojený jazyk maďarský. Komunikácia v rodine i s deťmi závisela od etnickej príslušnosti manželských partnerov. Vo väčšine prípadov však ešte i v tejto vekovej skupine bola zachovávaná lokálna endogamia. Medzi manželmi komunikačným jazykom zostala slovenčina. Pri komunikácii s deťmi však prevažuje maďarčina. Tie už tiež, hoci rozumejú po slovensky, odpovedajú a rozprávajú radšej po maďarsky. Po slovensky hovoria rodičia s deťmi iba v prípadoch, keď nechcú, aby im rozumelo okolie (v meste, v autobuse). So svojimi rodičmi rozprávajú príslušníci tejto vekovej skupiny i dnes len po slovensky. V širšom lokálnom spoločenstve po slovensky hovoria väčšinou so staršími spoluobčanmi, príp. i medzi rovnako starými, s mladšími však hovoria výlučne po maďarsky.

Pri rozhodovaní sa, ktorý jazyk používajú radšej, neprikláňajú sa na rozdiel od ich rodičov a starých rodičov k slovenčine. Hovoria pomerne dobre po slovensky, po maďarsky sa im však hovorí ľahšie. „Je mi jedno, ktorý jazyk používam, či slovenský alebo maďarský, ale po maďarsky lepšie hovorím“ (Ž, 1930). „Ľahšie sa mi uhersky hovorí“ (Ž, 1944).

Výuka slovenčiny na základnej škole sa pocituje ako dostačujúca. Jej výhody informátori vidia predovšetkým rovnako v uľahčení dorozumievania sa s príslušníkmi iných slovanských národov. Potrebu čisto slovenských škôl nepocitujú. „Je dobre, že sa vyučuje slovenčina, ale nebolo by dobré, keby čisto slovenská škola bola, lebo zato len v maďarskej žijeme a nebolo by deťom dobre, ani na vysokú by to nemali dobre“ (Ž, 1930).

Závislosť od rodného jazyka sa i u tejto vekovej skupiny odzrkadľuje v návštevnosti slovenských bohoslužieb.

S informátormi nar. r. 1953 (jedna osoba) a 1956 (dve osoby) sme sa rozprávali slovensky, pretože komunikačným jazykom v ich rodinách bola slovenčina. Škola a zamestnanie ich naučili dokonalejšie maďarčine. Dnes vo svojich vlastných rodinách hovoria prevažne po maďarsky, pretože ich manželia sú neslovenskej etnickej príslušnosti („Švábi“, Maďari). Po slovensky hovoria s rodičmi i s manželom jedine vtedy, ak je rodák z obce (Santovan), alebo z inej slovenskej dediny v Pilišských vrchoch. S deťmi rozprávajú po maďarsky od malička. „Ja najskôr učím deti po maďarsky, lebo by si nič nekúpili, až potom slovensky, lebo toto je maďarská krajina“ (Ž, 1956). „Darmo by sme deti dali do slovenskej školy a slovensky s nimi hovorili. Keď idú ďalej, tak musia uhersky rozprávať. Je zapotreby, aby vedeli lepšie uhersky“ (Ž, 1953).

V širšom lokálnom styku slovenčinu používajú iba pri stretnutí so staršími občanmi („s tými, o ktorých vedia, že ledva hovoria maďarsky“). S rovesníkmi radšej používajú maďarčinu, kvôli jej lepšej znalosti. „S rovesníkmi hovorím uhersky, aj vtedy, keď vedia po slovensky. Radšej používam maďarčinu tu v dedine, lepšie maďarsky vyprávam, veľa mišame do slovenčiny, keď nevieme sa rýchlo rozpomenúť“ (Ž, 1956).

Slovenčinu používajú i pri styku v rodine – s rodičmi, súrodencami a afinitnými príbuznými, ktorí sú tej istej etnickej príslušnosti (Mlynčania, Kestúčania, Čivania). Výhody znalosti slovenského jazyka vidia tak isto v bohatej možnosti dorozumenia sa s príslušníkmi iných slovanských národov na strane jednej a na strane druhej v jej používaní v inoetnickom prostredí v situáciách, keď nechcú, aby im okolie rozumelo. Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch skupín dávajú prednosť návšteve maďarskej omše kvôli hlbšiemu vzťahu k maďarskému jazyku i jeho lepšej spisovnej znalosti.

Príslušníci najmladšej generácie (roč. 1969, 1973) po slovensky doma s rodičmi už nehovoria. Príležitostne sa rozprávajú po slovensky so starými rodičmi. Hoci slovensky rozumejú všetko, radšej hovoria po maďarsky. Maďarský jazyk je ich rodným jazykom. V širšom lokálnom styku používajú v najväčšej miere maďarčinu, slovensky zdravia najstarších spoluobčanov.

Možno teda stručne zhrnúť tieto fakty: V obci Santov je slovenčina hlavným komunikačným jazykom v rodine i lokálnom spoločenstve pre-

dovšetkým u príslušníkov prvej a druhej sledovanej vekovej skupiny. Pretože sú však aj oni dnes bilingvisti, komunikovať v oboch jazykoch nie je pre nich problémom. Pre uchovávanie a odovzdávanie slovenčiny popri trojgeneračnej rodine významnú úlohu zohrávajú slovenské bohoslužby a náboženské obrady. Práve cez vierovyznanie sa u starších prejavuje silný emocionálny vzťah k rodnému jazyku.^{10a}

Je potrebné zdôrazniť, že pre príslušníkov všetkých troch sledovaných vekových skupín je charakteristické povedomie rodného (materinského) jazyka – ich dialektu, záposlovenského nárečia, ktoré bolo prvým komunikačným prostriedkom v rodine i lokálnom spoločenstve. Možno konštatovať, že úplne chýba u dotazovaných povedomie i vzťah k spisovnému slovenskému jazyku. Absencia takéhoto vzťahu bola zapríčinená školskou i kultúrnou politikou maďarského štátu (od r. 1918 do súčasnosti) spôsobujúcou asimiláciu všetkých národných menšín, nevynímajúc slovenskú. Tak ani súčasná slovenská inteligencia v Maďarskej republike, ktorá je produktom tejto školskej politiky bez ohľadu na vekové kategórie, neovláda v podstate slovenský spisovný jazyk. V slovenských osadách a dedinách dominantnými zostali miestne dialekty, ktoré sa stali posledným útočiskom slovenčiny.¹¹

Z výskumu sa ďalej ukázalo, že udržané nárečie je dnes jedným z hlavných znakov lokálnej identifikácie obyvateľov Santova. Prostredníctvom neho obyvatelia rozoznávajú rozdiely medzi susednými slovenskými dedinami, a tým sa identifikujú so svojou obcou. „Podľa reči sme rozoznávali, kto je odkiaľ, to aj čil“ (Ž, 1953); „Čivani, Kestúčani po reči boli inakší, oni tvrdší vyprávali“ (Ž, 1921); „Pilišaňé reč konc inakšú majú. My hovoríme štrimfle, Pilišaňé pančuchy“ (Ž, 1923); „Rozdily sú v reči. Na Kestúci hovorá, aj na Čive pójdeme, dójdeme, klebáska, né. My hovoríme né. My hovoríme popfcha, na Mlynkoch čigolí“ (Ž, 1908). Niektorí informátori uviedli, že rozoznávajú i rozdiely medzi maďarčinou Slováka a Švába: švábska maďarčina je vraj ťahavá a nie čistá (Ž, 1904, Ž, 1921). Samozrejme, slovenský jazyk (aj keď len v podobe nárečia) je i znakom etnickej identifikácie.

Možno zhrnúť, že slovenský jazyk – nárečie – na jednej strane má funkciu znaku lokálnej i etnickej identifikácie, na strane druhej – nárečie v zmysle rodného jazyka – je činiteľom, prostred-

◁ Santovské dievčatá ako slúžky v Budapešti r. 1931. Dobová fotografia. Z výskumu A. Onderčaninovej 1990. Repro H. Bakaljarová

níctvom ktorého príslušníci všetkých troch sledovaných vekových skupín pociťujú etnické povedomie.

II. Etnocentrizmus a znaky etnickej identifikácie

Jednou z hlavných zložiek etnického povedomia je etnocentrizmus zahrňujúci pocit príslušnosti k určitej skupine a hrdosť pochádzajúcu z tejto príslušnosti.¹² Formuje sa (ako i etnické povedomie) „v konfrontácii najmenej dvoch etnických skupín, keď sa prebúda a upevňuje poznanie o spolupatričnosti k jednej a rozdielov v porovnaní s inou či ďalšími podobnými skupinami.“¹³ Táto konfrontácia rozdielnosti či podobnosti medzi etnickými skupinami prebieha i prostredníctvom javov tradičnej ľudovej kultúry. Ich vzájomné hodnotenie je založené na antitézach „my – oni“,¹⁴ alebo „svoje – cudzie“ a spočíva v pocite odlišnosti vlastnej kultúry od cudzej.

Predpokladali sme, že najsilnejšími prejavmi tradičnej ľudovej kultúry, prostredníctvom ktorých sa obyvateľstvo Santova etnicky identifikovalo (a zároveň odlišovalo od iného etnika), bol odev, zvykoslovie, piesňová kultúra, strava a bývanie. Tieto premenné, ako i jazyk (spracovaný v I. kapitole), endogamia a vzájomné prezývky obcí, môžu byť výraznými znakmi etnickej identifikácie a zároveň činiteľmi ovplyvňujúcimi etnické povedomie.

Pri skúmaní spomínaných prejavov binárna relácia (svoje – cudzie) mala u obyvateľov Santova dvojaké vyjadrenie:

1. vzťah (naše santovské kontra vaše pilíšske, kestúcke) vyjadruje lokálnu identifikáciu obyvateľov Santova prostredníctvom javov tradičnej ľudovej kultúry, či iných premenných (jazyk) vždy v protiklade k obyvateľom etnicko-kultúrne podobných susedných slovenských obcí;

2. vzťah (naše slovenské – vaše švábske, či maďarské) vyjadrujúce etnickú identifikáciu obyvateľov Santova taktiež prostredníctvom javov tradičnej ľudovej kultúry v protiklade k obyvateľom etnicko-kultúrne rozdielnej švábskej obce Verešvár.¹⁵

Zjednodušene povedané, spracovanie materiálu tejto časti sa nesie v dvoch spomenutých rovinách. Zvlášť v rovine etnickej identifikácie (pri porovnávaní kultúry Švábov a kultúry Santovanov – Slovákov) a zvlášť v rovine lokálnej identifikácie (pri porovnávaní kultúry Santovanov

a okolitých slovenských obcí) obyvateľov Santova, nevyklučujúc však v ich vedomí vzájomné prekrývanie oboch rovín.

Otázky dotazníka v skupine Etnocentrizmus boli zamerané na charakterizovanie všeobecných a konkrétnych odlišností v prejavoch tradičnej ľudovej kultúry. Možno konštatovať, že všeobecné odlišnosti informátori všetkých troch sledovaných skupín nevedeli vždy presne charakterizovať. Uvádzali radšej konkrétne odlišnosti, ktoré u staršej a strednej vekovej skupiny sú známe ešte z autopsie. Istým spoločným znakom pri hodnotení kultúry okolitých obcí zo strany Santovanov je, že svoju vlastnú kultúru i spôsob života hodnotia v oveľa väčšej miere pozitívnejšie ako kultúru cudziu. Bližší vzťah ako k Švábov vo Verešvári však mali a majú i dnes k obyvateľom ostatných slovenských obcí v Pilíšskych vrchoch. Táto etnická súdržnosť slovenských obcí vystupovala do popredia najmä vo vyhranených obdobiach tesne pred druhou svetovou vojnou a počas nej. Príslušnosť Santovanov k celej slovenskej enkláve sa demonštruje i tým, že napr. pri porovnávaní vlastností a vôbec spôsobu života Švábov a Slovákov informátori nepoužívajú iba príklady z vlastnej obce, ale i z ostatných slovenských obcí na okolí. „Švábi neboli takí pohostinní ako my alebo Mlynčani.“

Na otázky týkajúce sa konkrétnych odlišností v prejavoch tradičnej ľudovej kultúry najpodrobnejšie odpovede sa týkali odevu, zvykoslovia, piesňovej kultúry, menej stravy a bývania.

Informátorky 1. a 2. vekovej skupiny za najcharakteristickejší rozdiel medzi švábskym a slovenským odevom uviedli dĺžku sukien. Švábkym nosili sukne dlhé až po zem, Slovenky kratšie a nariasené. Švábkym mali úzke rukávce a Santovanky mali široké – santovské. Neskôr začali nosiť Švábkym blúzky a Slovenky „repndže“ (slovenské vizitky, kabátiky, al. kacabajky – vrchné súčasti ženského odevu). Rozdiely boli i v obuvi. Švábkym nosili „črevice“ bez šnúrok, Slovenky so šnúrkami. Jednotlivé odevné súčiastky podliehali istým zmenám, módnym vplyvom. Niektoré z nich (rukávce, lajblíky) sa pod vplyvom prenikajúcej mestskej kultúry zamenili za úplne nové odevné súčiastky (blúzky, kabáty). Vzhľadom na iný cieľ nášho výskumu nezaoberali sme sa podrobne kultúrou odievania, a preto ďalej neuvádzame konkrétne odlišnosti v odevu.

◁ Dievča zo Santova oblečené v rukávcoch, „rumburskej“ zástere, sukni a s ručníkom so strapcami uviazaným ako kosička. Dobová fotografia pred r. 1914. Z výskumu A. Onderčaninovej 1990, repro H. Bakaljarová

Môžeme konštatovať, že prostredníctvom odevu sa identifikovali obyvatelia nielen s etnikom,¹⁶ ale predovšetkým so svojou obcou. Lokálna príslušnosť nositeľov kroja bola rozoznateľná podľa jeho farebnosti, strihu, dĺžky, tvaru jednotlivých súčiastok, výšivkových motívov, uväzovania šatiek a pod.¹⁷ „Porád sme poznali, že to nie je Santovanka, ale Pilišanka, po obleku“ (Ž, 1923); „Vždy zďaleka bolo poznat, kerá je Pilišanka a kerá Santovanka. Nerovnako si ženy viazali šatky. Pilišanky na rošky a Santovanky na mašličky“ (Ž, 1930); „Na Kestúci, na Číve mali vyšívane blúze i čepce“ (Ž, 1908). Ludový odev informátorovi 2. vekovej skupiny aktívne nosili takmer do 60. rokov 20. storočia. Dovtedy bol u obyvateľov jedným z hlavných znakov ich príslušnosti k etniku i k vlastnej obci. V súčasnosti stratil odev tento svoj znak, pretože došlo k nivelizácii a unifikácii javov tradičnej ľudovej kultúry. „Čil sa už nikto šatom nelíši, čil sú už šeci páni“ (Ž, 1903); „Neska už nie sú rozdíly v šate, neska už každý rovnako“ (Ž, 1908). Možno však konštatovať, že ženy – informátorky z 1. sledovanej vekovej skupiny ešte dodnes nosia vo všedný i sviatočný deň „paraské – slovenské“ sukne i vrchné odevné súčiastky z ľudového odevu. Odev teda pre najstaršiu vekovú skupinu dodnes pretrváva ako znak etnickej i lokálnej príslušnosti. Spomínaný suicentrizmus vo vzťahu k odevu (kroju) pretrváva vo vedomí obyvateľov do súčasnosti. „Bolo to šetko pekné, tie odevy, ale mne sa lubilo santovské lepšie, najlepšie“ (Ž, 1930).

Najmenej odlišnosť, vychádzajúc z výpovedí informátorov, vykazuje oblasť stravy a bývania.

Pri porovnávaní jedál len všeobecne konštatovali: „Verešváraňi ináč varili, ináč aj jedli.“ Jedinú konkrétnu odlišnosť vidia v tom, že Švábi na rozdiel od Slovákov – Santovanov pečú zákusky a nie kysnuté koláče.

Vo sfére bývania Santovania ako základnú, avšak jedinou odlišnosť chápu fakt, že Švábi nebývajú v dlhých dvoroch po viac rodín ako oni.

Prostredníctvom skúmania piesňového repertoáru a jeho využívania pri spevných príležitostiach sme sa snažili sledovať stupeň indentifikácie obyvateľov Santova so svojou obcou a etnikom. Špeciálne sme si všimli, pri akých príležitostiach sa spievajú slovenské piesne a či existujú piesne považované za vlastné – santovské.

Najčastejšími spevnými príležitosťami v obci boli posedenia v „šenu“, stretávanie sa dospie-

lych mládencov a dievok na muzike, vonku na ulici a vôbec pri príležitostiach rodinného a výročného cyklu. Vzájomné spoznávanie spevnej kultúry okolitých obcí bolo na zábavách. Príležitosťami k spevu boli púte (na Mlynky sa chodilo dvakrát do roka) a procesie. Z dnešných spevných príležitostí za predpokladu spievania piesní i v slovenskom jazyku do popredia vystupujú rodinné udalosti (svadby, pohreby), potom Slovenský fašiangový bál, zriedka dedinské zábavy (pretože väčšina mladých ľudí už nehovorí aktívne slovensky medzi kamarátmi) a hody. Spoločný spev slovenských piesní väčším množstvom obyvateľov Santova je pri bohoslužbách, alebo pri dedinských vystúpeniach domáceho folklórneho súboru Studienka a súboru Pávi krúžok.¹⁸

O piesňovú kultúru Švábov a Maďarov sa obyvatelia Santova vzhľadom na rozdielny jazyk nezaujímali. Odlišnosti vidia predovšetkým v melódii. „My sme si slovenské spievali, Švábi švábske, nám sa naše lubili“ (Ž, 1921); „Slovenské piesenky majú lepšiu melódiu ako švábske“ (M, 1920); „Verešváraňi nemali také piesne ako my. Majú iné melódie“ (Ž, 1939). Väčšina informátorov pri hodnotení piesní vlastnej obce uviedla dve, tri, ktoré považuje za santovské. Spravidla sú to tie, ktoré v názve, alebo v niektorom z veršov obsahujú názov obce (napr. Na Santove pod tou skalou; Pres ten Santov pekná hracká; V tem santovskem cinteri). Ako dva hlavné rozdiely v piesňach spievaných v Santove a v iných slovenských obciach (v Kestúci, Číve, Mlynkoch) sa uvádzajú text a melódia. Početná skupina informátorov, najmä členovia Pávieho krúžku spomínajú príhodu o prebratí santovských pesničiek mlynským speváckym krúžkom.¹⁹ Podľa nich všetky piesne, ktoré Mlynčania spievajú, sú pôvodom santovské. V niektorých si pozmenili text, inde melódiu, príp. vymenili názov obce Santov za Mlynky. Informátori uvádzajú, že santovské piesne sa spievajú aj v Číve a Kestúci. „Odtiaľto chodili muzikanti na Čív, aj na Kestúc hrát na svadby (asi 30. roky 20. stor. – pozn. aut.). Oni zebali santovské pesničky tam. Čívané to spievajú ako sa to mosí, tak ako santovské, ale Mlynčané to prehodili“ (Ž, 1930). Môžeme konštatovať, že prostredníctvom piesne, ktorá vo folklórnom vedomí funguje na princípe znakovom, sa identifikujú informátori v oveľa väčšej miere so svojou obcou, ako s etnikom.

Ďalšou oblasťou, v ktorej sa prejavuje stupeň

◁ Mladý „paholec“ a dievča zo Santova. Dobová fotografia pred r. 1914. Z výskumu A. Onderčaninovej 1990. Repro H. Bakaljarová

Odev mladých dievčat zo Santova v rokoch 1920–1930. Dobová fotografia, z výskumu A. Onderčaninovej 1990. Repro H. Bakaljarová

zachovania si povedomia etnickej i lokálnej príslušnosti, je sféra duchovnej kultúry. Zvyky a obyčaje totiž nielenže umožňujú zachovanie archaizmov tradičnej etnickej kultúry (spolu s jazykom), ale zároveň vytvárajú aj priestor na manifestné prejavenie stupňa ich zachovania. Pretože jazyk prežíva najdlhšie práve v oblasti duchovnej kultúry,²⁰ pri štúdiu obyčají zamerali sme sa osobitne na sledovanie výskytu druhov verbálnych prejavov. Pri výskume sme si vybrali dva najvýznamnejšie výročné sviatky (Vianoce a Veľkú noc) a z rodinných zvykov svadbu.

Keďže nami sledované obyčajové príležitosti sa aj v minulosti konali zväčša v rámci rodiny či uzavretého lokálneho spoločenstva, informátori ťažko určujú odlišnosti medzi obyčajovou tradíciou Slovákov a Švábov, ako i Santovanov a obyvateľov okolitých slovenských obcí. Domnievajú sa, že odlišnosti v slávení vianočných sviatkov existovali (presne ich charakterizovať nevedia), ale uvedomujú si ich skôr až v súčasnosti – predovšetkým v etnicky krížených manželstvách. Hlavné rozdiely pripisujú konfesionalnej príslušnosti. Odlišnosti vo zvykoch medzi Santovom a ostatnými slovenskými obcami tiež nepoznajú, skôr sa prikláňajú k názoru, že zvyky v slovenských obciach sú rovnaké – tzv. „slovenské“²¹ alebo niektoré zvykoslovné prejavy pokladajú za špecificky santovské („vankuškový tanec“ na svadbe).

Možno predpokladať, že informátori sa prostredníctvom zvykov identifikujú so svojím etnikom predovšetkým na základe verbálneho prejavu – a to vianočnými a novoročnými vinšami²² dodnes v rodinách odriekanými v slovenčine. Tak isto je zachované vinšovanie a spievanie náboženských piesní (napr. Teče mi len teče tá jordánska voda) pod oknami príbuzných na Štedrý večer. Dodnes pretrváva slovenský vinš detí, odriekaný pri šibačke na Veľkonočný pondelok.²³ Okrem verbálneho slovenského prejavu sa tzv. „slovenskosť“ zvykov prejavuje i v zhmotnenej podobe – v príprave a požívaní vianočných jedál a v úprave stola na Štedrý večer. Tak isto je to i s veľkonočnými a špeciálne fašiangovými jedlami.

Slovenský verbálny prejav je zachovaný dodnes pri rodinných obyčajoch – predovšetkým na svadbách (v podobe svadobných rečí družbu, svadobných piesní: De je muj vínok zelený, Stratila som partu aj zelený venec, Keby ja vedela, kde budem nevestu, Nebudem sa ženiť tej jeseni), ale i v pohrebnom obrade a v cirkevných obradoch. Etnická identifikácia prostredníctvom popisovaných podôb slávenia sviatkov je charakteris-

tická pre staršiu i strednú vekovú skupinu obyvateľov Santova. Možno konštatovať, že významnú úlohu pri ich zachovávaní zohráva i v tomto prípade viacgeneračná rodina. V týchto rodinách má generácia starých rodičov (najmä staré matky) najväčší podiel nielen na aktívnom používaní slovenčiny, ale i udržiavaní tradičnej slovenskej podoby vianočných i veľkonočných sviatkov (príprava tradičných jedál, vinšovanie).

Jedným z najvýraznejších faktorov porušenia kontinuity pri zachovávaní slovenských prvkov vo zvykosloví boli a sú etnicky krížené manželstvá. Úzky vzťah endogamie k etnickému povedomiu i k niektorým politickým, kultúrnym a hospodárskym faktorom podieľajúcich sa na formovaní, udržiavaní alebo zmene etnických špecifik základných typov etnických spoločenstiev²⁴ nás viedol k sledovaniu otázok spätých s výberom manželského partnera a uzatvárania manželstiev obyvateľov Santova s príslušníkmi okolitých obcí v minulosti i súčasnosti.

Takmer až do 60. rokov 20. storočia sa v Santove udržovala lokálna (teda i etnická) endogamia. „Voľakedy si nebrali zo susednej dediny muža alebo ženu. Pol Santova sme rodina. Santovan Santovanku si bral“ (Ž, 1908). Manželstvá uzatvárali medzi sebou mladí ľudia najčastejšie z vlastnej (obaja Santovania-Slováci) alebo susedných slovenských obcí (Mlynky, Čaba, Kestúc, Čív). Istým spoločenským previnením bolo uzatvorenie manželského zväzku s príslušníkom susednej švábskej obce Verešvár. „Ešte keď ja som sa vydávala, tak len v rámci dediny sa mohla vydať, božechráň aby sa voľaktorá dostala na Verešvár alebo na Mlynky. Zrídka si zobrala Slovenka Mađara“ (Ž, 1924); „Voľakedy len Santovan Santovanku si bral. Nebolo také, že Šváb Slováčku si zobral, skôr z Čívu. Ľudia neboli radi, keď si Švába niekto zobral, oni boli vyššie od nás, lepšie zeme mali, bohatší boli. Voľakedy na Verešvár sa nevydávali, na Čív, Kestúc, na Čabu bolo lepšie sa vydať, to boli Slováci“ (Ž, 1921).

V období po 2. svetovej vojne stratila endogamia i v prípade obyvateľov Santova ďalšie opodstatnenie, dochádza k zblížovaniu koexistujúcich etnických skupín. Je to dôsledok objektívnych kultúrnych, historických i sociálnych podmienok vývoja enklávy žijúcej v inoetnickom prostredí. K častejším kontaktom Santovanov so susednou švábskou obcou Verešvár i s maďarskými obcami v okolí dochádza v sociálnej, hospodárskej i kultúrnej sfére. Narastá sociálna mobilita obyvateľov dochádzaním za prácou do blízkej Budapešti a okolia. Oslabujú sa rozmanité predsudky a zá-

Súčasný všedný odev starších žien v Santove. Foto A. Onderčaninová 1990

brany (o neprípustnosti manželského partnera inej etnickej príslušnosti v rodine) u mladej generácie, ale aj u generácie ich rodičov a starých rodičov. Dochádza k prelomeniu lokálnej i etnickej endogamie. Od 50. rokov 20. storočia v Santove narastá počet etnicky zmiešaných manželstiev.²⁵ „Teraz sú míšané manželstvá, to volakedy nebolo, aby si Šváb zobral Slováčku. Čil to dovolá, ešte aj z Pešti, aj dál (Ž, 1953); „Čil je vela Verešváranov tu, aj naši sú na Mlynkoch. Nebolo zvykom, že si Slovák Maďarku zobral. To velice málo. Komu sa to zalúbi nech sa vezmú. Jeden syn má Maďarku, druhý Santovanku – a s týma sa slovensky radím. Jeden je vo Verešvári, má Švábku zo Sentivánky a tí maďarsky sa vyprávajú“ (Ž, 1908); „Čil je to lepší, že sa to míša tá reč, aj zdravšie to je“ (Ž, 1923).

Na základe získaných informácií konštatujeme, že v súčasnosti silnie tradícia výberu manželského partnera z okolitých slovenských obcí (Mlynky, Čív, Kestúc) ako len z vlastnej. Oproti minulosti v Santove rapídne narástol počet privydatých a prižených zo susednej švábskej obce Verešvár. Platí to i naopak (veľa Santovanov je privydatých a prižených na Verešvár). Ovplyvnila to predovšetkým migrácia za prácou a vzdelaním, ako i lepšie možnosti dopravného spojenia s okolím.

Možno zhrnúť, že etnická endogamia dnes pre mladých ľudí nepredstavuje najvýznamnejšie kritérium pri výbere manželského partnera. Jej nedodržiavanie vo svojich dôsledkoch narušilo etnické špecifikum obce Santova i samotných rodín. Prestáva byť jedným z faktorov udržiavania povedomia etnickej príslušnosti.

Určitým prejavom suicentizmu obyvateľov Santova k vlastnej obci (a tým lokálnej identifikácie s ňou) sú zachované dodnes prezývky susediacich obcí.

Príslušníci 1., 2. i 3. vekovej skupiny nazývali Mlynčanov len „Pilišaňi“ a prezývali ich „Pilišaňé – Golvaňé“, „Pilišaňé – Golvajné“, či „Gojváš Sentkerestijék“. Prezývka vznikla na základe choroby (Pilišania „mali veľké golvá od zlej vody“) – zväčšeného hrvola (struma), ktorý Mlynčanov nápadne charakterizoval v medzivojnovom období. Väčšina Santovanov prezývku svojej obce nepozná, niektorí z nich spomínajú prezývku: „Santovaňé – bubaňé“. Neskôr, keď prezývka „Golvaňé“ stratila svoje odpodstatnenie, pôvodná prezývka Santovanov „bubaňé“ sa zrejme začala používať i pre Pilišanov. Príslušník najmladšej vekovej skupiny si spomenul, že keď chodil do školy, žiaci vzájomne po sebe pokriko-

vali „Pilišaňi – šišaňi, Santovaňi – bubaňi“ a naopak.

V prípade používania prezývok na susednú švábsku obec Verešvár sme sa stretli najčastejšie s pokrikom osočujúcim Švábom: „buta Šváb“, „búďoš Švábok“, „buta paraszt“. Všetci informátori spomínali na taký istý pokrik zo strany Švábom voči nim: „buta Tót“, „búďoš Tót a buta paraszt“. V maďarčine sa často výsmešne kričalo na Švábom veršom: Šváb kóróláb miért nem jöttel hamaráb kaptal volna szalonnát (v preklade: Šváb prečo si neprišiel skôr, bol by si dostal slaninu). V súčasnosti pôvodné prezývky na Verešváranov nie sú živé, udržiujú sa v latentnej podobe.

Na etnickú i lokálnu identifikáciu obyvateľov poukazovalo i manifestačné používanie krátkych slovenských útvarov (zvolania, pokriky) predovšetkým santovských chlapcov pri spoločných stretnutiach s mládeňcami zo susedných slovenských obcí. („Som Slovák ako repa, ale merkujem, aby ma krava nezozerala“; „Čo som, to som, Santovan som“.)

Ďalšími zložkami etnického povedomia (okrem etnocentizmu), ktorým sme venovali pozornosť v rámci tejto kapitoly, sú: etnická sympatia, etnická antipatia a etnické stereotypy.²⁶ Etnické stereotypy²⁷ si príslušníci jednotlivých etnických spoločenstiev vytvárajú o sebe i cudzom etniku na základe vzájomného hodnotenia (porovnávanie) kultúrnych javov a spôsobu života.

Výskum ukázal, že informátori stereotypy považujú za etnické, niekedy ich spájajú so sociálnou situáciou. „Švábi boli bohatší, po rolách robili, ale aj do fabriek chodili. Slováci po horách ťažšie roboty robili a preto sa Švábi cítili výš, takí povýšení boli a Slováci boli takí znížení“ (Ž, 1921).

Heterostereotypy uvádzané jednotlivými informátormi sa vo veľkej miere nelíšili.²⁸ Švábi sú charakterizovaní ako lakomí ľudia, usilovne pracujúci, avšak „len pre svoje vrecká“. Opačný názor vyjadruje ich nechť k práci, ale radosť „kšeftovať“ – predávať. Na rozdiel od Slovákov, ktorí museli ťažko pracovať v hore ako lesní robotníci alebo pálili vápno, Švábi kšeftovali – predávali kvety po dedinách, „kópor“ – drobný kameň na čistenie riadu, či kameň na výrobu kamenných krížov na cintoríny. Ich lakomosť sa spájala s vypočítavosťou a nepohostinnosťou, ktorá sa uvádza i dnes ako ich najcharakteristickejšia vlastnosť. „Slováci sú omnoho pohostinnejší, omnoho sú Švábi lakomí. Nie sú radi, keď k nim niekto druhý príde. Mojho muža sestry sa vydali

Svadobný pár zo Santova roku 1931. Dobová fotografia, z výskumu A. Onderčaninovej 1990. Repro H. Bakaljarová

Dobová fotografia rodiny zo Santova v roku 1948. Z výskumu A. Onderčaninovej 1990. Repro H. Bakaljarová

na Verešvár, aj to veľmi cítili. Jednej muž nedovoliť, aby sem prišli ani na pohreb vlastných rodičov, hanbil sa. Aj teraz sú pyšnejší a držia sa vyššie. Napríklad druhá sestra s mužom chodili sem k starým rodičom na obed, až večer vždy odišli, ale oni k nim nás nevolali. Keď sme išli tam, tak celé poobedie iba pri jednom pohári vína sme sedeli... Vždy sem chodili, pokým mama žila. Keď zomrela, už nebolo čo jesť, tak neprišli. Vypočítaví boli“ (Ž, 1939). Švábi sú ďalej charakterizovaní ako

ľudia bez zmyslu pre priateľstvo, povýšení a pyšní, Slovákov vždy podceňujúci. Tento pocit poníženosti a pokory bol u nich vyvolaný uvedomením si svojej väčšej hospodárskej a kultúrnej zaostalosti. Veľmi silne sa pocit nadradenosti Švábov prejavoval počas druhej svetovej vojny. „Počas vojny to bolo velice zlé so Švábmí. Hovorili nám, že Slovákov to nie je človek“ (M, 1921); „Keď išli Nemci do Ruska na vojnu, Švábi nám povedali, že keď Hitler vyhrá vojnu, tak na každom elektrickom

Súčasný sviatočný odev žien zo Santova. Foto J. Szönyi 1989

stĺpe bude v Santove jeden Slováčok visieť. Švábi sa väčší držali, že oni budú na vrchu“ (M, Ž, 1921, 1927).

Santovania seba i všetkých Slováčkov na rozdiel od Švábov hodnotia pozitívne. Považujú sa za úctivejších, priateľskejších, pohostinnejších i pracovitejších. Veľakrát pracovitost bola spomínaná v súvisi s hodnotením slovenských dievčat slúžiacich v peštianskych domácnostiach. „Veľa Slováčok chodilo sporádat a slúžiť do Pešti. Boli obľúbené, lebo boli uctivé, pracovité. Boli chválené a veľa rokov na jednom mieste boli. To ich charakterizovalo, že do roboty boli šikovné“ (Ž, 1921). S hodnotením Maďarov sme sa u obyvateľov Santova nestretli. Spôsobila to prirodzená situácia neprítomnosti obyvateľov maďarskej národnosti v obci takmer do 50. rokov 20. storočia. V súčasnosti dotazovaní hodnotia Maďarov, iba keď sú príslušníkmi ich rodiny, vždy veľmi opatrne. Príšľých, tzv. „sabojších Maďarov“ nehodnotia s odôvodnením, že ich nepoznajú. „Maďar je horší Šváb, západopeštianski Maďari horší sú, neverdajú držať krok s týmto svetom. Samy pre seba sú. Alföldi Maďarov – čistých Maďarov a sabojších Maďarov už nerozoznávajú“ (Ž, 1930).

Širšie hodnotenie spôsobu života zo strany Santovanov sa dotklo i okolitých slovenských obcí (tzv. lokálne stereotypy). Informátori častokrát porovnávali nadradenosť a povýšenosť Verešvárčanov voči Santovanom k takému istému nadradenému vzťahu Santovanov voči Mlynčanom (Pilišanom). Tento vedomý pocit nadradenosti bol podľa nich spôsobený ich väčšou hospodárskou prosperitou i kultúrnou vyspelosťou. „My sme sa viac cítili ako Pilišani. Najavo sme to nedali, ale bolo to v nás“ (Ž, 1930); „Mlynky velice chudobná dedina bola a Santovania vždy pyšnejšie sa držali. Hovorili o sebe: Čo som, to som, Santovan som“ (Ž, 1925). Okrem povýšenosti Santovania sami seba hodnotia ako pracovitých, usilovných a múdrych. „Santovani boli múdrejší, viac sa dostali do sveta než Pilišani“ (M, 1920). Pilišanov vzhľadom k ich väčšej hospodárskej i kultúrnej zaostalosti, ako i v mezivojnovom období administratívneho podliehaniu Mlynkov Santovu charakterizujú ako úctivých a pokorných. Zo strany Santovanov však prevažuje kladné hodnotenie svojich slovenských susedov. Pripisované sú im rovnaké alebo podobné vlastnosti ako sebe samým, dokazujúce a vyjadrujúce príslušnosť k rov-

Pri kaplnke sv. Floriána „na pažiti“ v Santove. Foto J. Szönyi 1989

nakej etnickej skupine. „Pilišanov sme mali radšej, lebo boli bližnejší v jazyku. S Verešváranmi sme vyjít nemohli. Čabani tí boli uctiví, s tými sme vychádzali“ (Ž, 1925); „Pilišaňi sú jak Slováci, aj oni robia to, čo my“ (Ž, 1930); „S Čívanmi, Kestúčanmi sme viac držali, lebo boli Slováci. S nimi sme si viac rozumeli, boli kamarádski“ (M, Ž, 1921, 1927); „Mlynčani vedeli pohostiť, aj na Číve, na Kestúci. Boli takí úprimní“ (Ž, 1908). Z predchádzajúceho textu sa jasne ukázali výrazne pretrvávajúce sympatie Santovanov – Slovákov voči príslušníkom vlastného etnika z iných obcí. Naproti tomu etnická antipatia sa prejavovala voči obyvateľom švábskej obce Verešvár.

III. Vplyv masmédií na etnické povedomie

Jedným z možných faktorov ovplyvňujúcich etnické povedomie sú i masmédiá – rozhlasové a televízne vysielanie v slovenskom jazyku, ako i knižná a časopisecká literatúra. Na základe prieskumu sme zistili, že informátori 1. a 2.

vekovej skupiny poznajú televízne vysielanie pre národné menšiny, ktoré býva dve soboty v mesiaci v doobedňajších hodinách. Televízna relácia s názvom „Naša obrazovka“ sa teší pomerne veľkej obľube, ale niekedy v dôsledku nevhodného vysielacieho času (sobota doobeda) nemôže byť sledovaná v takej miere, v akej by bol záujem.^{28a} Mnohí z informátorov by radi sledovali i slovenskú televíziu, lenže kvôli nepriaznivým prírodným podmienkam signál bratislavského televízneho vysielateľa v obci nemožno zachytiť.

Takmer všetci opýtaní počúvajú maďarské rozhlasové vysielanie. Z časopisov a novín – pokiaľ deti navštevovali základnú školu – odoberali a čítali slovenské noviny v Maďarsku Ľudové noviny. Podnes mnohí kupujú každoročne vydávaný Slovenský kalendár. V súčasnosti sa odoberá vo všetkých rodinách prevažne maďarská tlač.

Za najčítanejšie knižky v slovenčine najstaršie informátorky označili „knižky modláce“. Známejší ako ich publikácie sú slovensky píšuci autori

Pohľad na kostol v Santove. Foto J. Szönyi 1989

pochádzajúci zo Santova (A. Kormos) a zo susedných Mlynkov (G. Papuček, I. Fuhl).

Ukazuje sa, že pôsobenie a vplyv masmédií na pestovanie slovenskej kultúry a jazyka slovenskej národnej menšiny v Maďarsku a tým na upevňovanie či formovanie jej etnického a národného vedomia nie je zámerne príliš silný. A tak tento faktor nezohráva v skúmanom prostredí svoju predpokladanú úlohu.

IV. Povedomie

Otázky týkajúce sa štvrtého sledovaného javu obsahovali dve roviny. Prvou z nich bola oficiálna rovina, v ktorej sme zisťovali úradne zapísanú národnosť (v Maďarsku zapísaný materinský jazyk) informátorov. Druhá rovina obsahovala otázku vlastného povedomia.

U 1., 2. i 3. vekovej skupiny sa materinský jazyk zapisoval v škole podľa jazyka, ktorý sa používal ako komunikačný prostriedok v rodine. Preto väčšina informátorov mala národnosť slovenskú. Neskôr, v období po druhej svetovej vojne, v 50. a 60. rokoch učitelia sami zapisovali národnosť (teda materinský jazyk) svojim žiakom, poväčšine

maďarskú. Terajšia prax zapisovania národnosti (materinského jazyka) u školákov je podľa želania rodičov.

Istý obraz terajšieho stavu úradne zapisovanej národnosti ukazuje tabuľka.²⁹ Podľa nej väčšina informátorov má dnes národnosť (materinský jazyk) maďarskú, dokonca i informátori narodení v rokoch 1900–1930. „Naši rodičia i starí rodičia boli Slovákmi. Oni aj jazyk mali písaný len Slováci. My sme už Maďari, lebo keď došla tá válka, potom nás troška ondili za to a každý musel poslúchať tak, jak oni chceli. Každý Šváb sa ondil za Maďara, dotál bol každý Šváb a hovoril nemecky“ (Ž, 1908).

Zaujímavejšie bolo sledovanie druhej roviny – roviny vlastného povedomia. U informátorov odpovede na túto otázku priniesli niekoľko rozličných odtieňov vyjadrenia. Niektorí sa stotožňujú so svojou úradne zapísanou národnosťou (maďarskou) iní, hoci sú zapísaní ako Maďari, cítia sa Slovákmi. U ďalších bol ľahostajný pocit, či dokonca absencia vlastného etnického povedomia. Jeden informátor dokonca etnické povedomie nahrádza lokálnym („Som Santovan“). Pri-

značná pre informátorov bola postupná zmena ich odpovedí na položenú otázku: Čím sa cítite byť? Najčastejšie prvou reakciou bolo vyjadrenie: „Som Maďar“. V rozhovore však viacerí mimovoľne vyjadrovali slovenské povedomie, často sa sami priamo označili za Slovákov.

Vyhodnotením výpovedí informátorov všetkých sledovaných skupín vzniklo pracovné rozdelenie do štyroch skupín podľa ich etnického povedomia.

Prvou skupinou (5 inform.) sú informátori, ktorí sa bez zaváhania považujú za Slovákov. Povedomie vyjadrujú predovšetkým cez jazyk (používanie slovenského jazyka), pôvod („rodičia i starí rodičia boli Slováci, aj nám tak hovorili“) a cez národnosť. Hlavným znakom slovenského povedomia zostáva jazyk. „Cítim sa byť Slovákom, šak my sme Slováci. Rodičia nám tiež hovorili, že sme Slováci, na maďarskej bývame, ale slovácky sa zhovárame“ (Ž, 1908); „Čistý Slovák ako repa som po rodičoch, že i tato i mama hovorili slovensky a starý tato maďarsky ani nevedel“ (M, 1921); „Rodný jazyk, veď to mám aj písané, že slovenský, ale ja to aj cítim. Po rodičoch a starých rodičoch som Slováčka. Všade kde som, hovorím, že Slováčka som a v maďarskej žijem“ (Ž, 1939).

Druhou skupinou informátorov (3) boli tí, ktorí počas rozhovoru po viacnásobnom opakovaní otázky „Čím sa cítite byť?“ zmenili svoju odpoveď. Prvýkrát odpovedali, že sú Maďari, alebo „slovácki Maďari“ podľa svojej zapísanej národnosti. Neskôr sa vyjadrili, že sú Slováci po svojich rodičoch a starých rodičoch a pociťujú slovenské povedomie cez slovenský jazyk.

Tretiu skupinu tvoria informátori (7), ktorí sa cítia byť napoly Maďarmi, napoly Slovákmí. Predovšetkým cez pôvod rodičov a starých rodičov (ktorých označujú ako čistých Slovákov, pretože maďarský jazyk nepoužívali) sa cítia byť aj oni Slováci. Na druhej strane cez svoju zapísanú maďarskú národnosť a predovšetkým fakt, že žijú v Maďarsku (keď „jedľa maďarský chlieb, musia sa obrátiť na maďarskú“), sú Maďarmi. Možno povedať, že vo svojom vnútri sa cítia byť Slovákmí (jazyk a pôvod), ale navonok pod tlakom preferovania maďarského jazyka a pripomínaním maďarskej vlasti ako rodiska sa hlásia k Maďarom. „Maďarskú národnosť mám, ale neviem či to aj takto cítim. Zato v Maďarsku len Maďarmi musíme byť. Rosli sme tak, že sme Maďari, doma len slovensky sme sa radili, ale na úrade, v škole len maďarsky. Za vojny sme sa báli povedať, že sme Slováci, zato slovenčinu ľúbim, aj na omšu len

slovenskú chodím“ (Ž, 1920); „V maďarskej žijeme, maďarský chlieb jíme, maďarská nám život dá, musíme sa obrátiť na maďarskú, ale reč si nedáme. Na rodnom liste maďarsky máme zapísané, tak Maďari musíme byť. Naši rodičia sa len Slováci cítili, lebo oni maďarsky nevedeli. Nie sme čistí Slováci, lebo míšame jazyk“ (M, Ž, 1921, 1927); „Napoly aj Slovenka, aj Maďarka som. Tak málo po slovensky sa radím, že zabúdam. Maďarský chlieb jíme, po maďarsky sa musíme radíť“ (Ž, 1945).

Štvrtú skupinu (3) tvoria informátori, ktorí majú svoje povedomie maďarské. Odvodzujú ho od svojho rodiska a národnosti. Hoci vedia o svojom slovenskom pôvode, „sú Maďarmi, lebo žijú v Maďarsku“.

Prevažná väčšina detí informátorov narodených v 70. a 80. rokoch má národnosť maďarskú, za rodný jazyk považuje maďarčinu a práve prostredníctvom týchto dvoch faktorov pociťuje maďarské etnické povedomie. Bolo by však vhodné zamerať nasledujúci výskum povedomia etnickej príslušnosti práve na generáciu detí školského veku a generáciu ich rodičov, čím by sa doplnil obraz o stave etnického povedomia všetkých generácií obyvateľov Santova.

U väčšiny informátorov sme sa stretli popri vlastnom etnickom povedomí i so silným lokálnym povedomím k rodnej obci. Na toto vedomie príslušnosti k obci má najväčší vplyv skutočnosť, že človek sa na danom mieste narodil, trvale tu žije a má okolo seba rodinu a všetkých príbuzných. Nezanedbateľným faktorom identifikácie sa s obcou je u mnohých i po dlhé obdobie uchovanosť hovorového slovenského jazyka. Ďalej v minulosti výrazným faktorom ovplyvňujúcim lokálne povedomie Santovanov bola práve ich etnicita, ktorá ich všetkých spájala („celá dedina bola slovenská“). „Voľakedy všetci Santovania Slováci boli. Teraz sa ľudia len Santovanmi cítia, nie Slovákmí, lebo veľa Maďarov tu je a malé deti sú už Maďarmi“ (Ž, 1922).

Ak máme záverom zhrnúť základné výsledky nášho výskumu, považujeme za potrebné vychádzať z charakteru a geografickej polohy skúmanej obce. Príslušnosť k slovenskej enkláve v Pilíšskych vrchoch – v homogénnom etnickom prostredí – na jednej strane a susedstvo so švábskou obcou Verešvár na strane druhej sa totiž na formovaní etnickej i lokálnej identifikácie, ako i na formovaní etnického povedomia Santovanov podieľali výraznou mierou. Dôsledkom neustáleho vzájomného porovnávania kultúry i spôsobu života (na

základe stále prítomnej binárnej opozície my – oni, naše – vaše) bol a je fakt, že obyvateľstvo Santova sa neidentifikovalo iba so svojou lokálnou kultúrou, ale i kultúrou etnickou, čo sa prejavilo i vo výskumnom materiáli.

Potvrdila sa nestabilnosť závislosti etnického povedomia (resp. i znakov etnickej a lokálnej identifikácie) od hospodárskej, sociálnej a etnokultúrnej situácie. Z materiálu sa ukázalo, že základnými znakmi etnickej identifikácie pre skúmanú vzorku obyvateľstva sú predovšetkým jazyk, z tradičných prejavov spôsobu života endogamia, odev, zvykoslovné podoby slávenia vianočných i veľkonočných sviatkov, piesne, menej už strava a bývanie.

Význam jazyka (dodnes udržiavaný len v podobe nárečia) spočíva v jeho etnickej znakovosti, a tým v jeho úlohe formovateľa etnického povedomia. Ďalej jazyk – nárečie je dodnes i jedným z hlavných znakov lokálnej identifikácie príslušnosti obyvateľov Santova. Jeho dôležitosť vystupuje i pri sprostredkovaní a prejavovaní sa javov duchovnej kultúry. Je potrebné zdôrazniť, že ako veľmi silné u skúmanej vzorky obyvateľov sa ukazuje povedomie rodného jazyka, teda miestneho nárečia a naopak, vzťah k spisovnému slovenskému jazyku tu absentuje.

Etnická endogamia takmer do 60. rokov 20. storočia bola výrazným znakom etnickej identifikácie obyvateľov. V súčasnosti stratila svoju spomenutú znakovosť. Jej nedodržiavanie vo svojich dôsledkoch narušilo etnické špecifikum obce Santov i samotných rodín, a preto prestáva už byť faktorom udržiavania etnického povedomia.

Z ďalších prejavov tradičného spôsobu života a kultúry bol u obyvateľov znakom ich lokálnej a potom i etnickej identifikácie predovšetkým odev (dodnes zostal pre ženy najstaršej vekovej skupiny). Kroj sa nosil do 60. rokov 20. storočia. V súčasnosti stratil svoju znakovosť v dôsledku nivelizácie a unifikácie javov tradičnej ľudovej kultúry. Tá sa dotkla i oblasti stravy a foriem bývania.

V piesňovej kultúre predovšetkým spievanie slovenských piesní pri určitých príležitostiach (svadby, pohreby, hody, fašiangový bál, zriedka zábavy) poukazuje na istý stupeň identifikácie obyvateľov so svojím etnikom. Informátori ďalej mnohé z piesní vo svojom folklórnom vedomí považujú za špeciálne santovské (podľa nich najmä piesne textom i melódiou viažúce sa k Santovu). Možno konštatovať, že pieseň je v ich folklórnom vedomí fixovaná na princípe znakovom (je teda znakom lokálnej identifikácie).

Znakmi etnickej identifikácie sa ukázali i niektoré zo zvykoslovných prejavov – predovšetkým podoby slávenia vianočných a veľkonočných sviatkov (príprava jedál, úprava štedrovečerného stola), najmä však v obyčajach zachovaný slovenský verbálny prejav (vianočné, novoročné vinše, vianočné nábožné piesne, či svadobné reči družbov, svadobné piesne).

Etnické povedomie má v skúmanej vzorke obyvateľov Santova niekoľko stupňov vyjadrenia. U všetkých informátorov je však pocívané a uvedomované predovšetkým cez jazyk (nárečie v zmysle rodného jazyka), cez úradne zapísanú národnosť a cez pôvod (rodičov a starých rodičov). Predpokladanou tendenciou je stále väčší prírastok obyvateľstva s maďarským etnickým povedomím (čo bude potrebné overiť ešte výskumami, zameranými na deti školského veku a generáciu ich rodičov), hoci v nami skúmanej vzorke informátorov prevláda slovenské etnické povedomie.

Nemožno vynechať význam viacgeneračnej rodiny (najmä prítomnosť starých rodičov), ktorá má najväčší podiel na aktívnom používaní slovenčiny a jej odovzdávaní najmladšej generácii, ako i udržiavaní tradičnej slovenskej podoby vianočných a veľkonočných sviatkov. Tak sa do istej miery potvrdzuje význam rodiny ako uchovávateľa a odovzdávateľa etnokultúrnych tradícií, ako i stabilizátora slovenského etnického povedomia.

Všeobecnou tendenciou, platnou čoraz viac v súčasnosti, je strácajúci sa význam identifikačných znakov v podobe prejavov ľudovej kultúry pre určovanie etnickej príslušnosti (ľudia neurčujú etnickú príslušnosť na základe rovnakých piesní, ktoré spievajú alebo na základe bývania v domoch podobného typu atď.). Naopak, do popredia pre jej určovanie vystupujú hodnoty, akými je kultúrne dedičstvo národa (ľudia sa cítia byť pokračovateľmi či už v oblasti vedy, literatúry, umenia...)³⁰

Takto postavená téza nás núti zamyslieť sa nielen nad obsahom pojmov *etnické povedomie* – *etnické vedomie*, ale i nad všeobecnejším pojmom *národné vedomie*. Môžeme konštatovať, že nami skúmaná reprezentačná vzorka obyvateľov nikdy nedospela do štádia slovenského národného vedomia. Jeho absencia – teda absencia vzťahu k slovenskému etnosu (vzťah chápaný v celej šírke ako vzťah k svojmu materskému národu, k jeho spisovnému jazyku, pocit jeho morálnej podpory v zložitých obdobiach, ako i poznanie jeho politických, hospodárskych, histo-

rických a kultúrnych reálií, prostredníctvom ktorých sa príslušníci etnika, žijúci odtrhnuté od materského národa, môžu uvedomovať) je zapríčinená asimilačnou politikou maďarského štátu voči národným menšinám uplatňovanou intenzív-

ne i v období po roku 1945. Preto vedomie sledovanej vzorky informátorov ostáva podľa nášho názoru na stupni predchádzajúcom uvedomelý vzťah k slovenskému etniku, na stupni etnického povedomia.

POZNÁMKY

- 1 Výskum bol organizovaný Demokratickým zväzom Slovákov v Maďarsku v júni r. 1989 v rámci Národopisného tábora. Účastníkmi boli národopisní pracovníci a zberatelia z Maďarska i Česko-Slovenska. Pri skúmaní znakov etnickej identifikácie a povedomia etnickej príslušnosti nemožno zabudnúť na fakt, že obe sú organickými súčasťami všeobecnejšieho pojmu národné vedomie. To zahŕňa v sebe i vzťah k jazyku (normatívne), k územiu, ku kultúre, k povedomiu štátnej pospolitosti atď. Porovnaj BOTÍK, J.: Národopis a historicko-etnická identifikácia súčasného človeka. *Národop. Inf.* č. 1, 1988, s. 18.
- 2 Slováci žijúci na území terajších žúp Vespřešskej, Komárňanskej, Peštianskej, Novohradskej, Hevešskej a Boršodsko-Abovsko-Zemplínskej boli do rozpadu Uhorska integrálnou súčasťou slovenského národa, tvorili s ním v rámci tohto viacnárrodného štátu pôvodné slovenské etnické územie. V roku 1918 vstúpili do maďarského štátu ako etnicky dezintegrovaný celok, neskoršie hlboko zasiahnutý násilnou maďarizáciou, ktorej negatívne dôsledky neboli zastavené ani po roku 1945. Slovenská národná menšina v Maďarsku, žijúca odtrhnuté od materského národa, nebola do sedemdesiatych rokov 20. storočia akceptovaná ani ako politicko-právny subjekt. Jej prirodzené práva ako národnej menšiny nie sú ani do súčasnosti vymedzené a garantované žiadnym ústavným zákonom. Tieto fakty si je potrebné uvedomiť i pri nazeraní na problematiku etnického a národného vedomia. Porovnaj BOBÁK, J.: Slováci v dnešnom Maďarsku. *Liter. Týžd.* č. 27, 1989, s. 9.
- 3 SIGMUNDOVÁ, M.: Výskum povedomia etnickej príslušnosti. *Národop. Inf.*, č. 1, r. 1983, s. 5.
- 4 TAMTIEŽ, s. 6.
- 5 BOTÍKOVÁ, M.: Poznámky k výskumu povedomia etnickej príslušnosti u krajanských detí. Slováci v zahraničí 14. *Matica Slovenská, Bratislava* 1988, s. 172.
- 6 Pri zostavovaní dotazníka sme vychádzali z niektorých už publikovaných príspevkov etnografov, ktorí sa touto problematikou zaoberali: BOTÍKOVÁ, M.: Poznámky k výskumu, c. d., s. 172–190; NEUFELD, L.: K otázkam výskumu a súčasného stavu etnického vedomia u Slovákov v Répashute. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku. Národopisné štúdie z Répashuty. Budapešť* 1984, s. 77–103; SIGMUNDOVÁ, M.: Výskum povedomia, c. d., s. 4–16.
- 7 Stručným doplnením vekovej skladby obce sú informátori i z mladších vekových skupín (narodení 1953, 1956, 1969, 1973). Poznatky z ich výpovedí nezovšeobecňujeme, použili sme ich na ilustráciu k reprezentatívnej vzorke informátorov.
- 7a Okolité pilíšske obce patrili ako cirkevné majetky ostrihomskej diecéze. Výnimkou bola obec Santov, ktorá nebola cirkevným majetkom Ostrihomu, ale nábožensky spadala do oblasti Ostrihomskej diecézy. Do konca 19. storočia v dedine pôsobili slovenskí kňazi, čo možno pokladať tiež za jeden z hlavných faktorov dlhodobého udržania hovorového slovenského jazyka v obci. (Podľa informácií A. Divičanovej na Národopisnom tábore v júni r. 1990).
- 8 Od roku 1918 v Maďarsku všetky škôlky boli čisto maďarské. Asi v 58 školách sa vyučoval slovenský jazyk ako predmet. V niektorých evanjelických a katolíckych školách sa vyučovalo náboženstvo po slovensky. Po roku 1945 v niektorých školách v oblastiach s väčším počtom slovenského obyvateľstva sa začal vyučovať slovenský jazyk ako nepovinný predmet a do r. 1961 v šiestich mestách v Maďarsku (Budapešť, Békéscsaba, Tótkomlós, Nagybanhegyes, Szarvas a Sátorjaujhely) boli jednojazyčné slovenské školy. Tie sa po roku 1961 zmenili na dvojazyčné. V súčasnosti v piatich všeobecných školách v Maďarsku, ktoré sa oficiálne nazývajú slovenské, sa deti učia len tri predmety v slovenskom jazyku (slovenčinu, dejepis, zemepis). V santovskej základnej škole na školský rok 1989/90 sa pripravovali zmeny vo vyučovaní slovenského jazyka, ale neboli za našej prítomnosti v obci ešte upresnené. (Z informácií A. Divičanovej na Národopisnom tábore v Pilisszántó v júni r. 1990.) BOBÁK, J.: c. d., s. 10.
- 8a „Saboječj Maďari“ – sú Maďari pochádzajúci zo župy Sabolč (ktorá bola jednou z najchudobnejších častí Maďarska). Rozptýlili sa po 2. svetovej vojne do celého Zadunajska, najmä do oblastí a dedín, odkiaľ boli vystahovaní Nemci.
- 9 Informátori si pamätajú zmeny priezvisk svojich rodičov. Týkalo sa to najmä slovenských robotníkov zamestnaných v plynovej fabrike, ktorej majiteľ donútil pod hrozbou prepustenia z práce zmeniť meno s tým, že prvé písmeno zostalo z predchádzajúceho priezviska a pomaďarčil sa základ mena. (Štrbik na Sásvari, Strbik na Súveges, Šťastný na

- Sároslaki, Srpek na Söregy atď.). V jednom prípade sme sa stretli s nedávnou zmenou priezviska (z Kutala na Kővári). Zmena bola odôvodňovaná pocitom hanby z takéhoto mena („Kutala to ako ket sliepka kutá“), ktorá vznikla pod vplyvom vysmievania sa spolupracovníkov v zamestnaní.
- 10 FROLEC, V.: Jihomoravská družstevní vesnice. Etnografická charakteristika. Slovákcké múzeum v Uherském Hradišti 1989, s. 142–143.
  - 10a Slovenský jazyk je udržaný v podobe nárečia (rodný materinský jazyk), ale i v podobe cirkevného jazyka, ktorý bol a dodnes je pestovaný v existujúcich ružencových krúžkoch. Tie prispeli k pretrvávajúcemu cirkevnému slovenskému jazyku, cez ktorý spätnou väzbou sa informátori etnicky uvedomujú. Z výskumov L. Chorváthovej a A. Divičanovej v Pilisszántó r. 1990.
  - 11 BOBÁK, J.: c. d., s. 10.
  - 12 BOTÍK, J.: c. d., s. 22.
  - 13 HORVÁTHOVÁ, E.: Úvod do etnografie a folkloristiky. Vysokoškolské skriptá. FFUK, Bratislava 1989, s. 100.
  - 14 BOGATYRJOV, P. G.: Kroj jako znak. In: Souvislosti tvorby. Cesty k struktuře lidové kultury a divadla. Blok, Brno 1971, s. 109–115.
  - 15 Pri výskume informátori častokrát zmysel etnickej identifikácie nevyjadrujú priamo slovami „my Slováci, naše slovenské“ a „oni Švábi, ich švábske“, ale používajú zhodné termíny s vyjadrením lokálnej identifikácie „my Santovania, oni Verešvárania“. To poukazuje na to, že informátori sa môžu súčasne identifikovať s etnikom i so svojou obcou. Dochádza k prekryvaniu rovín etnickej a lokálnej identifikácie. To platí i o znakoch etnickej a lokálnej identifikácie. Tá istá premenná (odev, jazyk atď.) môže byť súčasne vo vedomí nositeľa znakom etnickým i lokálnym.
  - 16 „Švábi sa inakšie oblékali, mali dlhšie sukne a my sme mali blúze dovnútra sukne. Náš odev bol krajší, nebola by som čarovala za ich, lebo ich bol dlhý a zametal s ním ulicu. To, čo mali vypustené hore na sukni, bolo škaredé, zakrylo im to peknú sukňu a boli také tie ženy dlhé. Naše dívky sa mi zdali krajšie. Naše šaty boli prostejšie, neboli také vykričané. My sme mali sukne také drobučko narásené, oni mali naveliko, alebo nič nemali, ako vreco“ (M, 1921, Ž, 1927).
  - 17 FROLEC, V.: c. d., s. 134.
  - 18 V Santove pracujú dva súbory. Každý z nich nám pripravil počas výskumu jedno večerné vystúpenie. Folklórny súbor STUDIENKA (založený v roku 1979) sa orientuje pod vedením básnika A. Kormosa na prezentáciu domáceho piesňového folklórneho materiálu. A. Kormos ho získal priamymi terénnymi výskumami v obci. Studienka sa zúčastňuje domácich vystúpení a v roku 1989 bola na celosvetovom stretnutí slovenskej mládeže v rakúskom Semmeringu. Členmi súboru sú väčšinou príslušníci mladej generácie (20–30-roční ľudia). Členovia speváckeho súboru PÁVÍ KRÚŽOK sú príslušníkmi strednej a staršej generácie. Ich repertoár pozostáva väčšinou z vojenských piesní, pololudových-dychovkových, ale i piesní zľudovelých a ľudových (napr. Tichá noc, tmavá noc krásna je; Ket som ja zo svoju milú chodil; Kde sú tí krásne čase; O ty krásny mesáčku, posvic že mne na cestičku; Ket pomaširujem pres veľkú bránu; Od Dunaja tichý veter povíja; Stratila som partu aj zelený venec; Kde je moj vínek zelený). Členovia súboru považujú tieto piesne za „staré santovské pesničky, ktoré sa šíria z generácie na generáciu“.
  - 19 Uvádzame interpretáciu prebratia santovských pesničiek mlynčanským speváckym krúžkom: „V roku 1979 v Szentendre bol slovenský večer. Tam sme vystupovali aj my, ale veľmi sme pekne spievali. Všetci nám capkali. A o krátky čas sme naše santovské pesničky počuli na platni s tým, že ich spievajú Mlynčanky. Boli sme rozčlenené. Prehodili niekde slová i melódiu. Darmo, oni boli o jeden krok skúr, oni boli šikovné, my sme boli planí“ (Ž, 1930).
  - 20 NEUFELD, L.: c. d., s. 89.
  - 21 „Tu na Santove neboli extra Maďari, väčšinu Slováci sú tu a všetci rovnako slávil Vianoce. Ešte aj čil tak robíme. Ja si myslím, že my sme tu slávil slovenské Vianoce, aj v Mlynkoch rovnako, ale Švábi nie ako my“ (Ž, 1923).
  - 22 Vianočný vinš odriekaný pri slávnostnej večeri a pod oknami svojich príbuzných: „Pochválen buď Ježiš Kristus. Vánoce vinšujem vám títo slavné svátky, pána Krista narodení, aby vám dal pán Boh zdraví, šťastí, hojné božské požehnaní a po smrti kráľovstvo nebeské.“ Novoročný vinš: „Tento nastávající Nový rok, daj vám pán Boh zdraví, šťastí, aby ste vás do týchto dní mohli přežít ne v smútku, v žalosti, lež veselosti a radosti, aby ste chudobným mohli udelit ščedrosci, aby vám pán Boh požehnal zbožá, vína hojnosti, aby ste sa mohli najest do sýtosti, nech vám dá pán Boh zdraví.“
  - 23 Vinš pri šibačke na Veľkonočný pondelok, odriekaný chlapcami: „Šibi ribi masné ribi,
kus koláča, kus korbáča,
pinc vína, sem vajco.“
  - 24 PRANDA, A.: K problematike štúdia etnických procesov v ZSSR. Slov. Národop. 20, 1972, č. 4, s. 552.
  - 25 BOTÍK, J.: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. Slov. Národop. 21, 1973, č. 4, s. 507.
  - 26 PRANDA, A.: c. d., s. 548.
  - 27 Etnické stereotypy sú chápané ako zjednodušené, obsahovo rigidné, časovo relatívne trvalé, emocionálne podfarbené obrazy o vlastnom etniku a jeho príslušníkoch (autostereotypy), ako i o inom etniku a jeho príslušníkoch (heterostereotypy). KITA, L.: Etnický stereotyp vo vzťahu medzi národnosťami. In: Teoretické konštanty a praktické uplatnenia sociálnej psychológie v spoločenskej praxi. Košice 1987, s. 186.
  - 28 Etnické stereotypy reprezentované príslušníkmi rôznych etník nie sú rovnaké ani pri vzájomnom

porovnávání etník, ani pri porovnávání jednotlivých príslušníkov v rámci jedného etnika. Činitele, ktoré spôsobujú takúto diferenciaciu môžu byť: 1. sociálne – a) demografické (vek, pohlavie, národnosť, vzdelanie); b) situačné – možnosti vzájomných kontaktov (v našom prípade Slováci – Švábi, neskôr Slováci – Maďari), priame kontakty v mikroprostredí (rodina, miesto bydliska); 2. psychologické – osobnostné. Porovnaj: KITA, L.: c. d., s. 186.

28a Okrem relácie „Naša obrazovka“ v maďarskej televízii je vysielaný slovenský program „Výhonky“ pre mladú generáciu a jedenkrát v týždni sú správy v slovenskom jazyku.

29 Tabuľka ukazujúca terajší stav úradne zapísanej národnosti v sledovanej vzorke informátorov:

Informátori narodení	Počet informátorov	Úradne zapísaná národnosť — v Maďarsku materinský jazyk	
		slovenská	maďarská
1900—1915	6	3	3
1916—1930	9	2	7
1931—1945	7	3	4
1953, 1956	3	1	2
1969, 1973	2	1	1

30 BOTÍK, J.: *Národopis*, c. d., s. 21.

ON THE CURRENT RESEARCH INTO SIGNS OF ETHNIC IDENTIFICATION OF INHABITANTS OF THE SLOVAK COMMUNE SANTOV (PILISSZÁNTÓ) IN HUNGARY

Summary

The paper is aimed at evaluating the data obtained from research into signs of ethnic identification in the inhabitants of the commune Santov (Pilisszántó) – members of ethnic community living separated from their mother nation in a Slovak enclave in northwest Hungary.

The research was focused on signs of folk culture, both past and current, present in material and spiritual culture as well as on other varying factors, language, endogamy, names of villages that can be signs of ethnic identification and also play a role at the formation of ethnic consciousness. The roles of family and relations as preservers and ongoers of ethnocultural traditions and also stabilizers of the ethnic consciousness were studied.

At the design of the questionnaire the questions related to the above mentioned phenomena had been divided into four major groups which then represented the four chapters of the paper which are as follows:

- I. Manifestations of ethnic consciousness in the language;
- II. Ethnocentrism and signs of ethnic identification;
- III. The impact of massmedia upon ethnic consciousness;
- IV. Ethnic consciousness.

The questionnaire method was used with a representing sample of informators who were divided into three age-categories:

1. those born in 1900–1915
2. those born in 1916–1930
3. those born in 1931–1945.

Categories 1 and 2 are evaluated together in one group since no essential differences had been found in their data. Informators of younger age-categories (born in the years 1953, 1956, 1969, 1973) complemented the age-structure of the commune. Knowledge gained on

the basis of their testimonies was not generalized, it was only used to illustrate the representation sample.

The main characteristic signs of the studied commune also should be mentioned. The commune Santov ranks among the communes of the Pilis Mountains and belongs into the Slovak enclave in Hungary. A relatively complete complex of elements of the traditional Slovak culture had been conserved there almost up to the 60s of the 20th century thanks to ethnic homogeneity. The people speak west Slovak dialect and are catholic. In the past their major occupation was lime burning, agriculture, wood-cutting, various jobs in woods, and less viticulture. Between the two world wars men used to take jobs in gassworks near Budapest, and many Santov girls worked as maids in Hungarian families in the capital. The first effects of the impact of an other culture can be assumed in those cases, and consequent disturbance of the original ethnic and cultural profile of the commune too. There were some more factors disturbing the stability of a homogeneous ethnic community, namely strong Magyarization in the form of school education in the Hungarian language which contributed to the advancing assimilation and today's bilingualism in the older and middle generations, there also were migration waves within the framework of repatriation after World War II, a violent change of the traditional occupations, inter-ethnic marriages, and the like. The relations of Santov and the nearby communes on various occasions (markets, pilgrimages, fairs) should also be mentioned, namely events with a strong ethnic charge in our case: Santov (Slovak commune) and Verešvár (Pilisszántó, i.e. German "Swabian" village), Santov's relation to other Slovak villages in the Pilis Mountains, especially to Mlynky (Pilisszentkereszt), Kestúc (Kestölcz), Číva (Piliscsév). Cultural identification and sui-

centrism manifested in the relationship or approach to national costumes, songs, etc. also are characteristic components.

In the first chapter "Manifestation of ethnic consciousness in the language" one of the basic ethnic signs was examined, namely the means for communicating and mediating ethnic and cultural values in any community – the language. We tried to assess the use of language in the family, local community in different age-categories, and its role at the formation of ethnic consciousness.

In Santov Slovak was found to be the main communication language both in families and the local community, especially among the members of the first and second age-categories. Since they all are bilingual now communication in both languages poses no problem to them. Besides three-generation families Slovak liturgy and rites play an important role at the conservation and transfer of Slovak. Strong emotional relation to mother tongue is manifested through religion especially in the older people. In all three age-categories there was a strong consciousness of their mother tongue – dialect. However, they were not aware of the literary language and they lacked any relation to it. The research also showed that the dialect ranks among the main signs of local identification of the Santov population even today. The Slovak language (although just in the form of a dialect), of course, also is a sign of ethnic identification. The importance of the language is obvious at mediating and materializing phenomena of the spiritual culture. It also is a factor making the members of all three age-categories feel their ethnic awareness. Chapter 2 "Ethnocentrism and Signs of Ethnic Identification" centers on ethnocentrism, one of the basic components of ethnic consciousness which originates in confrontation of at least two ethnic groups, and when the appurtenance to one of them, and differences from the other one or ones become obvious. The confrontation of differences or similarities between ethnic groups also is based on phenomena of the traditional folk culture. The act of mutual evaluation is based on the antithesis "we – they" and the difference of one's own culture from the other one's culture.

We assumed that clothes, songs, social anthropology, food and living were the strongest manifestations of the traditional folk culture which used to ethnically identify the Santov population (and made them different from the other ethnic groups). These variables, and also language, endogamy and re-naming the villages can be obvious signs of ethnic identification, and also factors influencing the ethnic consciousness. In chapter 3 the subject-matter had been processed in two levels. In the level of ethnic identification (comparing the Swabian culture with the culture of the Slovak Santov), and in the level of local identification (comparing the Santov people's culture with the culture of the nearby Slovak communes) of the Santov population not excluding, of course, overlapping of both levels in their consciousness.

The data has proved the main signs of ethnic identifi-

cation of the examined sample of population to be endogamy from among the traditional features of the life style, and clothes, songs, Christmas and Easter customs, and to a lesser degree also food and dwelling.

Ethnic endogamy used to be an important sign of ethnic identification almost up to the 60s of the 20th century. At present it is not a sign any more. Endogamy has not been kept, and thus it consequently destroyed the ethnic specificity of Santov and its families and ceased to be factor keeping the ethnic consciousness.

Clothes ranked (and for women of the oldest age-category still ranks) among another manifestations of the traditional way of life, a sign of local and also ethnic identification of people. At present clothes have lost the character of a sign due to their nivelization and unification of the phenomena of the traditional folk culture. Food and dwelling areas also were affected.

As for songs, singing Slovak songs especially on certain occasions (weddings, funerals, saint patron's days, dances, parties) indicates certain degree of the population's identification with their ethnic group. The informators consider many songs comprised in their folk consciousness to be typical of Santov (especially songs whose lyrics and melody are related to Santov). It can be stated that the song is bound as a sign in their folk consciousness, i.e. it is a sign of local identification.

Certain folklorist's social anthropology, especially Christmas and Easter customs (preparation of food, setting and arrangement of the table), and the verbal manifestations conserved in customs (Christmas and New Year wishes, Christmas carols, wedding speeches of the first man, wedding songs) also have proved to be signs of ethnic identification.

The data showed that other components of ethnic consciousness are strongly persistent, namely ethnic stereotypes, sympathizing, and ethnic antipathy.

Chapter 3 "The impact of massmedia upon the ethnic consciousness" presents the finding that the influence of massmedia on dissemination and keeping Slovak culture and language of the Slovak minority in Hungary, and consequent strengthening or formation of ethnic consciousness, deliberately has been rather faint. For this reason this factor does not play the expected role in the studies environment.

Chapter 4 "Ethnic Consciousness" presents the finding that the ethnic consciousness of the studied population is expressed at several degrees. In all informators it is expressed particularly through the language (dialect in the sense of mother tongue), officially registered nationality (in Hungary it is represented by officially registered mother tongue), and origins (of parents and grandparents) A tendency is expected of an ever higher growth of population with Hungarian ethnic consciousness despite the prevailing Slovak ethnic consciousness in our population of informators.

Mention should be made of more-generations family (especially the presence of grandparents) which takes the highest share in active use of the Slovak language and its transfer onto the youngest generation and in keeping the traditional forms of Easter and Christmas. To certain

degree thus the role of the family conserving and handing over the ethnic and cultural traditions, and stabilizing the Slovak ethnic consciousness has been confirmed.

At present there is an ever frequent tendency reducing the significance of identification signs represented in the form of folk culture which can be taken as the indicators of ethnic appurtenance. Values representing the global cultural heritage of a nation come to the fore. Such a thesis made us cogitate not only on the concept of ethnic consciousness but also on the more general concept of national consciousness. It can be stated that our population sample has never reached the stage of

having Slovak national consciousness. Its absence, i.e. absence of relation to the Slovak ethnos (understood comprehensively as relation to one's mother nation, knowledge of its political, economic, historical and cultural realia through which the members of an ethnic group separated from their mother folk can gain their consciousness) had and has been caused by the policy of the Hungarian state towards minorities strongly implemented even after the year 1945.

Therefore the consciousness of the studied population sample in our opinion has remained at a stage preceding a conscious relationship to the Slovak nation i.e. at a stage of ethnic consciousness.

Slovenský národopis

4.
38 · 1990

